

Het heft in handen

De financiële en economische crisis is ook in de Unie een bijna dagelijks gespreksonderwerp. Aan de ene kant kijken we machteloos naar de beurs en de banken, naar het systeem dat faalt. Aan de andere kant valt het ons soms te binnen dat ook wij er op één of andere manier deel van uitmaken. Dat het systeem intussen diep in ons allemaal zit. Dat we een deel zijn van het probleem. En dus een deel van de oplossing. Dat vindt ook klinisch psycholoog Paul Verhaeghe.

Paul Verhaeghe gebruikt inzichten uit de psychologie om mensen met psychosociale en gezondheidsproblemen te helpen. Sedert enige jaren is hij meer en meer aandacht gaan besteden aan de invloed van maatschappelijke veranderingen op deze problemen.

“De reden daartoe is drieërlei”, zegt hij. “Ten eerste is er de ervaring in de consultatiekamer. Veel meer dan in de jaren tachtig, toen ik mijn praktijk begon, komen daar de dag van vandaag mensen met een persoonlijkheidsstoornis. Ze zitten niet goed in hun vel, hebben geen stevige basis, geen stabiele identiteit. Ten tweede bleek uit een grootschalig onderzoek dat we een tiental jaar geleden voerden bij mensen met een serieuze depressie dat daar heel vaak economische factoren aan ten grondslag lagen. Dat waren toen nieuwe inzichten. Ik denk aan schulden na een echtscheiding of bij werkloosheid, een berg miserie waar men niet meer over geraakt. En ten derde ben ik me gaan verdiepen in het werk van sociologen als Sennett en Wilkinson. Deze laatste verbond in zijn onderzoek inkomensongelijkheid met tientallen parameters voor gezondheid. De relatie tussen beide is duidelijk. Hoe meer ongelijkheid in een samenleving, hoe meer mentale stoornissen er zijn: tienerzwangerschappen, moorden, uitval van kinderen op school, diabetes, zwaarlijvigheid, ...”

Welke maatschappelijke veranderingen kunnen dit verklaren?

“Meer dan vandaag lag in het Vlaanderen van de jaren zeventig en tachtig de focus op de groep, de gemeenschap. Het individu was eraan ondergeschikt en moest in de eerste plaats gehoorzamen aan de baas - denk aan de figuur van de strenge vader. Dat is wat we het patriarchale model noemen. Meer dan nu hadden de mensen toen een sterk schuldbesef. Ze waren ervan overtuigd dat ze hun problemen aan zichzelf te danken hadden. Dat was natuurlijk een erfenis van het katholicisme. Dat zei dat ge het bij uzelf moet zoeken, dat ge voor de spiegel moet gaan staan, dat ge een gewetensonderzoek moet doen.

De dag van vandaag denkt men op een heel andere manier. Heel wat mensen die op consultatie komen verwachten het antwoord van de ander. Het is de schuld van de ander, het is de ander die mij niet geholpen heeft, de ander moet het oplossen. Dat is een heel andere manier van denken. Vandaar ook het succes van etiketten als ADHD of van geneesmiddelen. We kunnen wel afgeven op de artsen die teveel medicatie voorschrijven maar vergeet niet dat het merendeel van de patiënten ze zelf eisen.

Nu, als je de oorzaak van deze verschuiving gaat leggen bij het verdwijnen van

het katholicisme, suggereer je natuurlijk ook een oplossing: de terugkeer ervan. Ik denk niet dat iemand van mijn generatie dat wil. Wat belangrijk is, is dat met het katholicisme ook het denken in gemeenschapstermen is weggefallen. In de plaats is een samenlevingsmodel gekomen waarin het vergaren van geld centraal staat en waarin het enkel van jezelf afhangt of je daarin lukt of niet. Dat is wat ik ‘de neoliberale meritocratie’ noem. Bij gebrek aan een betere benaming. Het is een model dat de gemeenschap afbouwt en waarin enkel het individu telt. Mensen worden op zichzelf geplaatst, als eilandjes die het moeten maken in concurrentie met de ander. De mate waarin je het hebt gemaakt, valt af te lezen aan je materiële bezittingen: je auto, je gsm, al je gadgets. Maar veel mensen hebben niet de middelen om dat allemaal te blijven kopen. Ze voelen zich tekortschieten en verliezen hun pedalen.”

Zijn er mensen die aan dit model ontsnappen?

“Eigenlijk niet. Dat heeft te maken met onze identiteit. Wie we zijn en hoe we zo worden. Voor mij is die identiteit niet iets waarmee je geboren wordt, maar iets wat je doorheen je opvoeding in de interactie met je omgeving ontwikkelt. De spiegel die je wordt voorgehouden is dus heel bepalend voor wie je wordt. En de spiegel die ons al twintig jaar wordt voorgehouden is die van ‘gij zult het maken’, ‘gij zult hard werken’ en als je het niet maakt dan ben je een loser, ziek of gestoord. Met die spiegel groeien kinderen op. Intussen is de eerste generatie ervan volwassen. Dat zijn de dertigers van nu.”

En wie heeft die spiegel daar geïnstalleerd?

“Daar is niet één antwoord op te geven. Er zijn de bevrijdingsbewegingen van de jaren zeventig. Die hebben, terecht, het patriarchale model afgebroken in de hoop dat er een natuurlijk model in de plaats zou komen, met een meer gelijke verhouding tussen mensen. Maar in de plaats daarvan werd het vacuüm dat wij hebben gecreëerd, ingevuld door het liberale economisch model. Het is natuurlijk niet zo dat dat allemaal is bekostigd door een aantal mensen vanachter hun bureau. Er speelt een samenspel van factoren. De School of Economics uit Chicago, een groep economen die heilig in de vrije markt geloven, is alvast erg bedrijvig geweest in het verspreiden van dat model. Maar dit zou ook niet mogelijk zijn geweest zonder de digitale revolutie. Die heeft ervoor gezorgd dat informatie supersnel de wereld rond gaat. Dit heeft verregaande gevolgen voor ons dagelijks leven. Dat is iets wat ik in mijn lezingen en in mijn boeken te weinig benadruk. Ik geef een voorbeeld van Richard Sennett, een Amerikaans arbeidssocioloog die ik heel graag lees en die multinationals heeft bestudeerd. Vóór de periode van de digitalisering duurde het minstens drie maand voordat een beleidsplan dat in het hoofdkwartier van Coca Cola werd uitgedacht de werkvloer bereikte. Dat plan werd letterlijk naar de

verschillende vestigingen gestuurd, werd daar telkens opnieuw bediscussieerd, werd aangepast aan de realiteit van de werkvloer. Nu duurt dat nog maximum twee weken en er is geen inspraak meer. Er worden in onze bedrijfswereld aan de lopende band businessplannen uitgedacht die ver verwijderd staan van wat er op de werkvloer gebeurt. De mensen die ze dag aan dag zullen moeten uitvoeren worden er niet meer bij betrokken. En minder betrokkenheid betekent minder verantwoordelijkheid en meer angst."

Maken de media en het onderwijs ook deel uit van die spiegel?

"Wat de media betreft, al van op jonge leeftijd is er de invloed van televisie en internet. Daar zit veel gif in en kinderen pakken dat op, dat zijn sponzen. Als ouder moet je bijna een permanente filter zijn om die invloeden te ontgiften. En het is een pijnlijke vaststelling dat ouders nu veel minder impact hebben op de ontwikkeling van hun kinderen dan vroeger, maar dat ze er toch meer op afgerekend worden.

In het onderwijs is het Bildungsideaal, de algemene vorming van de mens, vervangen door het denken in termen van competenties. Dat is een neoliberal idee. Het wil zeggen dat het onderwijs van kinderen gericht moet zijn op het verwerven van specifieke vaardigheden in functie van een beroepstoekomst. Opleidingen moeten aansluiten bij het beroepsleven, het onderwijs selecteert nu al de toekomstige werknemers, zoiets."

Wat is er mis met het aanleren van een stiel?

"Niets. Ik heb absoluut niets tegen competenties of vaardigheden in de eigenlijke betekenis van het woord. Geef mij maar een goede loodgieter of een goede schrijnwerker. Goed kunnen lassen, dat is een vaardigheid. Maar intussen is 'flexibel zijn' ook al een vaardigheid. Terwijl het dat niet is. Het is een karakterkenmerk. Hetzelfde met 'weerbaarheid'. Of iets als 'de leerling als ondernemer van zichzelf'. Dat is geen competentie. Dat is karakterbouw. Wat men onder 'vaardigheid' verstaat is nu zó ingevuld dat het slaat op bepaalde persoonlijkheidskenmerken die men moet verwerven in functie van de ontwikkeling van de economie. Wat niet nuttig is voor die ontwikkeling moet aan belang inboeten. In september stelde erector van de KULeuven André Oosterlinck voor om bepaalde richtingen aan de universiteit goedkoper te maken en het inschrijvingsgeld van andere te verdubbelen in functie van de economische afzetmarkt. Waar gaan we naartoe?"

U veroordeelt ook de obsessie voor 'meten is weten'?

"Als iedereen concurrent is van elkaar moet je kunnen weten wie wint en wie verliest. Dat doe je door alles in cijfers uit te drukken, door alles te meten. Nu zijn er dingen die je kan evalueren door te meten, maar bij een heel aantal zaken kan je dat niet. En toch wordt het gedaan. Zo zouden jullie voorstellingen kunnen worden geëvalueerd aan de hand van bijvoorbeeld het aantal toeschouwers. Maar zegt dat iets over de kwaliteit van de voorstelling? Of over de moeilijkheid om een bepaalde doelgroep te bereiken? Probleem is dat op de duur kwantiteit wordt verward met kwaliteit. Dat wil zeggen, enkel wat men kan meten wordt nog als kwaliteit beschouwd. Verhalen, beschrijvingen, komen nog nauwelijks aan bod. Op vandaag begint het merendeel van de vergaderingen met de presentatie van statistieken. Op basis daarvan denkt men een beleid uit. Zonder dat men nog stil staat bij de manier waarop die cijfers zijn verzameld of tot stand gekomen."

Waar schuilt een mogelijke uitweg?

"De mentaliteit van 'ik eerst en het is de schuld van de ander' vind je vandaag terug in alle lagen van de bevolking. Niet alleen in bepaalde management kringen of op hogere beroepsniveaus. Dat is dus omdat die mentaliteit zich in onze persoonlijkheid heeft genesteld. En dat is meteen ook het goede nieuws. Iedereen is deel van het probleem maar ook van de oplossing. Het is essentieel dat we ons daarvan bewust zijn. En dat we op grond van die bewustwording ook heel concreet bepaalde dingen proberen te veranderen in ons eigen gedrag en in de manier waarop we omgaan met de anderen.

In de psychotherapie hebben wij vaak te maken met mensen die slachtoffer zijn, bijvoorbeeld van seksueel misbruik. Wat je vooral niet moet doen als therapeut is hen bevestigen in die slachtofferrol. Als je dat doet, veroordeel je hen bijna om daarin te blijven. Je moet zoeken naar die factoren waar mensen zelf nog greep op hebben, waar ze zelf iets kunnen aan doen, en je moet ook zoeken naar die factoren waarmee zij zelf de situatie in stand houden. Het klassieke voorbeeld is een vrouw die wordt geslagen door haar man maar er toch bij blijft. Dus, zolang we onszelf als slachtoffer beschouwen, kunnen we alleen maar hopen op de Messias die ons komt bevrijden, of een nieuwe Hitler, en dat is twee keer vragen om ellende. We moeten kijken naar wat ons eigen aandeel in het probleem is en hoe we door dat aandeel te veranderen het probleem mee kunnen helpen oplossen.

En ten tweede, tot nader order leven we in een democratie. Er moet weer duidelijk een politiek bewustzijn komen, zeker ook op Europees niveau. Met ons stemgedrag kunnen we invloed uitoefenen. Dat wordt te weinig gedaan."

interview Joon Bilcke

Meer info is te vinden op <http://paulverhaeghe.psychanalysis.be/>.

*Onder andere de thematiek van dit interview werkt Paul Verhaeghe verder uit in zijn nieuwe boek *Identiteit* dat in augustus verschijnt.*